Simbolismul liturgic la Părintele Dumitru Stăniloae

Pr.lect. univ.dr. Vasile ITINEANŢ

Abstract: *Etymologically, the symbol denotes a material sign that evokes the mental level, a different reality than seen, a pointer to what is beyond. The symbol itself is not a reality but it exists by another reality that sends and that makes present. The symbol participates in the reality of the power they represent, making it present when the sign is not taking part. The symbol participates in the reality of the power they represent, making it present when the sign is not taking part. In ancient Greek symbol was a sign of recognition or identification. Transcendence is the characteristic correlation Christian symbol. Enveloping religious symbol, but also reveals a spiritual presence, revealing the fundamental dimension of reality, because all we see is only the image icon divine prototype. Art is the essence of the Church, liturgical art, which not only provides space for expression and expression of worship, but also complements the plenary. The sacred art and liturgy make up a whole, both by content and by symbols expressing. Rituals and liturgical documents received its own symbolism of re-presentation in the Eucharistic Liturgy saw in the sacramental fulfilled.*
Keywords: *symbol, liturgical, icon, image, Eucharist*

Etimologic, simbolul semnifică un semn material care evocă, la nivel mental, o altă realitate decât cea văzută, un indicator spre ceea ce este dincolo de el. Simbolul nu este o realitate pentru sine, ci el există în funcţie de o altă realitate la care trimite şi pe care o face prezentă. Simbolul participă la puterea realităţii pe care o reprezintă, făcând-o prezentă, pe când semnul nu are această participare. Simbolul uneşte relativ două planuri, cel senzorial şi cel spiritual, întrucît cele două realităţi nu sunt identice, ci se face o trecere de la văzut la nevăzut, de la material la spiritual, pe care o cere şi o presupune simbolul. El nu este un simplu semn, chiar dacă ambele trimit la o realitate care este dincolo de ele.

În antichitatea greacă, simbolul era un semn de recunoaştere, sau de identificare. Corelaţia cu transcendenţa este nota caracteristică simbolului creştin. Ca şi semn de recunoaştere apar în paleocreştinism diferite semne simbolice, cum ar fi, de pildă, simbolul peştelui, prin care cineva dovedea că este creştin. Simbolul religios învăluie, dar şi dezvăluie o prezenţă spirituală, descoperind dimensiunea fundamentală a realităţii, întrucît tot ceea ce vedem nu este decât chipul, icoana prototipului divin. Părintele Dumitru Stăniloae, precizează: „*Simbolul şi simbolizarea presupun existenţa a două lumi, a două ordine de existenţă... Simbolul este puntea între două lumi... el arată nu numai că există o altă lume, ci şi că e posibilă o unire între cele două lumi. Simbolul deosebeşte dar şi leagă două lumi*”[299].

Simbolul descoperiră altceva, o altă lume, cuprinzând în sine două realităţi, văzută şi nevăzută (spirituală), care sunt unite epifanic, nu logic. Esenţa simbolului este depăşirea prin el a dihotomiei realităţii şi a simbolismului ca nerealitate, întrucât realitatea se cunoaşte, înainte de toate, ca împlinire a simbolului, iar simbolul ca împlinire a realităţii. O realitate poate descoperi o altă realitate, numai în măsura în care ea însăşi poate lua parte la realitatea spirituală la care trimite şi pe care o poate întrupa[300].

Sfânta Liturghie reprezintă, în esenţă spaţiul privilegiat al Parusiei liturgic-sacramentale a Mântuitorului Hristos, fiind unica teofanie, transfigurarea lumii și icoana Împărăţiei Sale.

Valoarea simbolico-mistică a Sfintei Liturghii a cunoscut, le-a lungul vremii două modalităţi de exprimare: cea specifică şcolii din Alexandria şi cea împărtășită de şcoala din Antiohia. Prima vedea în Biserică, Taine şi în Sfânta Liturghie, în special imaginea unor realităţi cereşti (mystagogia alexandrină) caracterizată prin anagogie, și înfăţişa celebrarea liturgică ca pe o pregustare a Împărăţiei cerurilor. Cea de a doua, cea antiohiană, accentua latura istorică şi tipologică, insistând mai mult pe relaţia dintre Sfânta Liturghie şi evenimentele vieţii pământeşti ale Mântuitorului Hristos[301]. Părintele Dumitru Stăniloae valorifică în opera sa întreaga moștenire patristică, în care predomină, în primul rând, speculaţia teologică. Atunci când tratează, de pildă, despre locașul bisericesc, împărtășește, cu precădere, viziunea mystagogică a Sfântului

[299] Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Simbolul, anticipare şi temei al posibilităţii icoanei*, Studii Teologice IX (1957), nr. 7, p. 431.
[300] Idem.
[301] Lect. dr. Ciprian Streza, *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur-Icoană a împărăției și prezență sacramentală,* Revista Teologică, Sibiu, nr. 4, 2007, p. 183.

Maxim Mărturisitorul, iar când subliniază valoarea simbolico-mistică a Sfintei Liturghi face apel și la argumentația Sf. Ioan Gură de Aur, a Sfântului Nicolae Cabasila și a unor teologi din epoca modernă.

Nevoia spaţiului bisericesc este nevoia spaţiului consacrat, care asigură intensitatea maximă a dialogului între persoane. De aceea pentru ortodocşi, spaţiul bisericesc este spaţiul liturgic prin excelenţă, în care nu numai că se actualizează evenimentele esenţiale ale istoriei mântuirii, făcându-i participanţi, ci în ea se experiază istoric împărăţia Sfintei Treimi. Sfântul Maxim Mărturisitorul afirmă ideea că locașul bisericesc este chip al creațiunii cosmice și al omului, ca biserici în devenire posibilă:"*întreg cosmosul, fiind în chip înțelegător o biserică nefăcută de mână, indică prin aceasta biserica făcută de mână. Există în ea un loc sfânt al preoțimii, întrucât are lumea de sus, care s-a dat puterilor de sus ; și are naosul, întrucât cuprinde locul de jos, care s-a rezervat acelora, cărora li s-a rânduit viața simțurilor*"[302].

Părintele Stăniloae foloseşte pentru locaşul bisericesc sintagma "*cerul pe pământ sau centrul liturgic al creaţiei*"[303], în care *"se înfăptuieşte continuu paradoxul: prin cruce la înviere, prin mormânt la viață, prin împărtășania prezentă la unirea cu Cel ce prin jertfă S-a înălțat la mărire"*[304]. Numai biserica, ca și comunitate, are conștiința înaintării ei spre Dumnezeu oferind spațiului liturgic caracter de biserică actualizată[305]. Partea văzută a creațiunii cosmice numai în solidaritate cu locașul bisericesc și cu sinaxa poate "*ajunge în starea de biserică actualizată sau de biserică extinsă*" [306]. În spațiul liturgic în care se reunește comunitatea rugătoare, Dumnezeu se află pe masa Sfântului Altar, în trupul și sângele lui Hristos.

Arta Bisericii este prin esenţă, o artă liturgică, care nu numai că asigură spațiul de manifestare și de exprimare al cultului, ci și îl completează în mod plenar. Arta sacră şi Liturghia alcătuiesc un întreg, atât prin conţinutul lor, cât şi prin simbolurile prin care se exprimă. Textul decurge din imagini, ea îi împrumută temele sale iconografice şi modul de a le exprima. Întregul ritual liturgic este o icoană a vieţii Mântuitorului Hristos, în perspectiva mântuirii.

---

[302] Pr.Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă,* Craiova, 1985, p. 10.
[303] *Ibidem*, p. 27.
[304] *Ibidem*, p. 48.
[305] *Ibidem*, p. 13.
[306] *Ibidem*, p. 14.

Condiţia umană are menirea unei conexiuni între lumea văzută şi cea nevăzută, iar legătura dintre cele două realităţi se face prin utilizarea de tipuri, imagini, analogii şi simboluri, în conformitate cu modul nostru de gândire şi de exprimare. În acest sens, Sfântul Ioan Damaschin precizează: „*În dumnezeiasca Scriptură găsim foarte multe expresii analogice şi simbolice, antropomorfice, după modul nostru omenesc de gândire. Trebuie să se ştie că noi fiind îmbrăcaţi în trupul acesta gros nu putem înţelege şi exprima activitatea dumnezeiască fără a întrebuinţa imagini. Toate, câte s-au spus în modul nostru de gândire, exprimă antropomorfic pe Dumnezeu şi sunt spuse în mod analogic şi simbolic, având un sens mult mai înalt, pentru că dumnezeirea este simplă, fără formă şi nenumită, astfel suntem puşi în situaţia de a exprima lucrurile care sunt mai presus de noi în modul nostru de a fi*”[307].

Icoana precum şi Evanghelia aparţin Liturghiei. În orice icoană a lui Hristos, precum şi în Sfânta Scriptură se poate „privi” iconomia Domnului Întrupat. În Liturghie însă, lucrarea de mântuire nu este numai reprezentată, ci şi actualizată. Totul în cult, prin lucrarea Sfântului Duh, este într-o armonie deplină: cuvântul, cântarea, arhitectura, cultul. Precum nu se oficiază Sfânta Liturghie fără rugăciuni, tot la fel nu se săvârșește fără icoane.

În cadrul Sfintei Liturghi, scrie Părintele Stăniloae, ”*...întâlnirea tainică cu persoanele reprezentate în icoane este un fel de pregătire spre întâlnirea mai deplină cu Hristos în Taina Euharistiei*”[308]. Icoanele sugerează prezența lui Hristos și a sfinților în spațiul liturgic, facilitând comuniunea obștii rugătoare cu Sfânta Treime, cu Maica Domnului și cu sfinții. Prezența euharistică, nefiind din rândul celor văzute este o prezență mistică. Ceea ce se vede, pâinea și vinul, după prefacere, devin pur și simplu identice cu Trupul înviat, ceresc al lui Hristos, fără să se opereze însă, ceva și în planul văzut. De aceea Euharistia nu poate servi nicidecum ca icoană, deoarece este numai "*Cina Domnului*", care trebuie consumată și nu contemplată. Din acest motiv, icoana își păstrează un rol liturgic și epifanic permanent și care nu este suprimat de prezența euharistică a Mântuitorului.

Hristos este mărturisit şi actualizat în diferite moduri, astfel încât omul i-a parte la realitatea spirituală cu întreaga sa fiinţă[309]. Pentru a se armoniza*, ”fiecare dintre elementele componente ale unei biserici*

[307] Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, I, 13, trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, București, 1936, p. 38.
[308] Pr.Prof. Dr. D.Stăniloae, *Spiritualitate şi comuniune în Liturghia ortodoxă* , p. 70.
[309] Lect. dr. Ciprian Streza, *op.cit.*, p. 185.

trebuie, înainte de toate, să fie subordonate ideii generale şi să renunţe, prin urmare, la orice ambiţie de a juca un rol propriu, de a se pune în valoare prin el însuşi. Icoana, cântarea, încetează de a mai fi arte, ce au, fiecare în parte, o cale proprie, independentă de a celorlalte, pentru a deveni forme diferite, exprimând - fiecare în felul său – ideea generală de „biserică", adică un univers transfigurat, prefigurarea păcii care va să vină. Aceasta este singura cale prin care fiecare artă ce constituie o parte a unui tot armonios poate să atingă plenitudinea."[310]

Gândirea teologică, cu referire la Sfânta Liturghie a determinat interpretarea fiecărui act liturgic în parte. Ritualurile şi actele liturgice au primit o simbolistică proprie, de re-prezentare în mod văzut a ceea ce Liturghia euharistică împlinea sacramental.

Sfânta Liturghie împlineşte pregătirea personală a fiecăruia şi pregătirea comunităţii pentru Euharistie fiind ultima şi cea mai importantă etapă a acestei pregătiri, o împreună înaintare a Bisericii, călăuzită de Hristos, spre recunoaşterea şi primirea Mirelui. Fiecare Liturghie este astfel o actualizare a drumului spre Emaus (Lc. 24, 13-35): Hristos vine în mijlocul nostru şi ni se dăruieşte mai întâi prin cuvintele Sale făcând să "*ardă inimile în noi*" (Lc. 24, 32) şi să se nască în noi credinţa care să ne ajute să-L recunoaştem şi să-L primim în Euharistie. Sfânta Liturghie este urcuşul creaţiei spre desăvîrşirea ei şi spre preaslăvirea Treimii prin jertfa Fiului lui Dumnezeu făcut om și prin împărtășirea de ea.

Întruparea Domnului ca om netrecător și dăruirea Sa veșnică Tatălui împreună cu noi este condiția desăvârșirii creaturii și a preamăririi lui Dumnezeu de către ea. Receptarea misterului euharistic şi iniţierea în înţelegerea şi experierea lui a fost una din preocupările cele mai importante ale Bisericii. Pornind de la ritualul euharistic, Părintele D. Stăniloae reuşeşte nu doar să ofere o explicare unică a actelor Sfintei Liturghii, cât mai ales să integreze înţelegerea misterului prezenţei lui Dumnezeu în Biserică în cadrele teologiei răsăritene, menținând un echilibru perfect între viaţa liturgică, exprimarea dogmatică şi experienţa ascetică a Bisericii. Dimensiunii ascetice i se oferă o deschidere liturgică prin cultul Bisericii, ca bază a ascensiunii mistice.

Unirea lui Dumnezeu şi a omului în Persoana divino-umană a lui Hristos este modelul, scopul ultim şi sensul existenţei creaţiei. Liturghia este în esenţă o ieşire a iubirii lui Dumnezeu spre lume, pentru a atrage prin iubirea Sa toate făpturile la viaţa de comuniune intratreimică. Ea

[310] Leonid Uspensky, *Icoana, vedere a lumii duhovniceşti,* în: Leonid Uspensky, Boris Bobrinskoy, Stephan Bigam, Ioan Bizău, *Ce este icoana?*, Alba Iulia, 2005, p. 20.

conține acel dinamism universal care îndreaptă tot cosmosul spre unirea cu Dumnezeu.

Ritualul Proscomidiei simbolizează, deopotrivă Naşterea Domnului precum şi jertfa Sa mântuitoare. Proscomidia se oficiază pe baza faptului împlinit al întrupării şi răstignirii lui Hristos. Hristos întrupat şi răstignit continuă să fie cu cei ce cred în El, prin rugăciune şi prin acte simbolice. Părintele D. Stăniloae afirmă:"*Hristos nu este prezent în Sfânta Liturghie numai în momentul prefacerii pâinii şi a vinului în trupul şi sângele Său. Din acest moment începe o prezență a Lui ca a celui ce se unește cu noi după ce şi-a terminat lucrarea Sa mântuitoare pe pământ şi se află înălțat la cer, prin chipul pâinii şi vinului. Dar până la această unire El ne face oarecum contemporani cu Sine în drumul Său împlinit pe pământ pentru noi. Această împreună călătorie cu noi are în ea o anumită tainnică realitate*[311]".

Hristos este prezent în mod actual atât în actele Proscomidiei cât şi în cele ale Sfintei Liturghi în grade de prezență şi de lucrare diferite, care se succed şi chiar uneori se suprapun: "*În Hristos Domnul cel etern este lucrător trecutul, prezentul şi viitorul care sunt condensate, nu despărțite. Credincioşii trăiesc toate actele lui Hristos ca prezente şi ca viitoare. Eternitatea lui Hristos nu este un gol lipsit de faptele săvârşite de El în timp, ci este plină de ele. Toată Sfânta Liturghie nu este numai o istorisire a ceea ce a făcut Mântuitorul Hristos în trecut, ci şi o prezență a lui, lucrător acum. În Sfânta Liturghie totul este prezent, fără însă a se anula trecutul*"[312].

Prima parte a Sfintei Liturghi propriu-zise, Liturghia celor chemați sau a chemării şi învățăturii, reprezintă, pentru Părintele Dumitru Stăniloae "*înaintarea comună în împărăția Sfintei Treimi*", în care încetăm să mai voim ceva contrar voii lui Dumnezeu, cum se exprima Sfântul Maxim Mărturisitorul[313]. Într-un sens mai larg, toți credincioşii sunt mereu chemați de a nu rămâne în starea în care se găsesc ci de a accede spre condiția spirituală care să-i învrednicească de a participa la aducerea jertfei euharistice, în sensul în care Sfântul Grigore de Nyssa consideră că toată viața creştinilor este un şir de "*epectaze*", de înaintare spre trepte superioare. Înaintarea în Liturghie spre momentul suprem al împărtăşirii cu Trupul şi Sângele Domnului presupune o schimbare

[311] Pr.Prof. Dr. D.Stăniloae, *op. cit*. pp. 110-111.
[312] *Ibidem*, p. 113.
[313] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, PSB, 80, trad. rom de Pr. Prof. D. Stăniloae, EIBMBOR, Bucureşti, 1983, cap. 70, p. 95.

lăuntrică treptată prin primirea hranei teologice, mâncarea şi băutura Cuvântului.

După Sfântul Maxim Mărturisitorul, cuvintele care încheie Liturghia celor chemați:"*cei chemați ieșiți*", au un sens mereu actual și pentru că reprezintă pe cei ce deși chemați, nu trec la starea de credincioși adevărați și de aceea la Judecata finală, vor fii despărțiți de cei ce au crezut (*Că mulți sunt chemați, dar puțini aleși*, Matei, XXII, 14)[314]. Întreaga Sfântă Liturghie este mișcarea comunității în duhul de jertfă a lui Hristos, spre unirea deplină cu El, dar și spre jertfirea reciprocă între ei, din puterea jertfei Lui[315]. Toate momentele timpului liturgic umplute cu slava lui Dumnezeu, cu sfințirea de către preot și credincioși a numelui Lui, își cer arătată această calitate, astfel încât timpul liturgic devine un timp binecuvântat. În timpul liturgic intră prin Hristos eternitatea, în care, în mod paradoxal înaintăm și noi, datorită lui Dumnezeu, făcut om[316].

A doua parte a Sfintei Liturghi, Liturghia credincioșilor sau a Jertfei și a Sfintei împărtășanii are în centru Sfânta Euharistie care transcede succesiunea timpului, astfel încât condiția umană este plasată, prin arvună, în eshatologie, în viața veșnică viitoare, transfigurată prin Duhul lui Dumnezeu. La vohodul mare comunitatea rugătoare, pregătită privește în tăcere uimită Taina cea mare, pe Împăratul care se arată, acoperit de smerenie, în Ierusalim, să se jertfească dus pe Golgota compătimirii și spre mormânt, înconjurat și slăvit în mod nevăzut de oștile îngerești[317]. Liturghia euharistică este celebrarea Liturghiei cereşti veşnice într-o formă văzută, sub chipurile materiale ale lumii acesteia, fiind totodată pregustarea încă de aici a fericirii Împărăţiei cerurilor. Ea uneşte pe om cu Dumnezeu şi pe oameni între ei şi descoperă sensul eshatologic al existenţei umane.

Rostirea în comun a simbolului de credinţă este semnul veșnicei mulțumiri având o orientare eshatoligică și "*tainică ce o vom aduce în veci preaînțeleptei purtări de grijă a lui Dumnezeu prin rațiunile și modurile uimitoare prin care ne-am mântuit*"[318]. Euharistia implică o deschidere eshatologică și universală. Puterea transfiguratoare a lui

---

[314]Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, trad. rom de Pr. Prof. D. Stăniloae, EIBMBOR, Bucureşti, 2000, p. 20.
[315]Pr.Prof. Dr. Ene Branişte, *Explicarea Sfintei Liturghi după Nicolae Cabasila*, Bucureşti, 1943, p. 78.
[316] Pr.Prof. Dr. D.Stăniloae, *op. cit*. p. 210.
[317] *Ibidem*, p. 235.
[318] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, p. 21.

Hristos vine din jertfa Lui din iubire. Jertfa uneşte cerul cu pământul, iar în mielul înjunghiat este unit Dumnezeu cu omul. Hristos devine jertfă în Euharistie în momentul prefacerii. Hristos este prezent cu trupul şi sângele Său pe Sfânta Masă, însă, dincolo de înfățișarea văzută este El însuși ca jertfă înțelegătoare de împăcare în fața Tatălui[319].

Prin Sfânta Împărtășanie se încheie circuitul real ontologic al dialogului de dragoste între Tatăl, Fiul şi noi, prin jertfa Mântuitorului Hristos. Fiecare dintre cei care se împărtășesc primesc din Trupul lui Hristos ceeea ce se potrivește lui. Se poate spune că fiecare primește întreg trupul lui Hristos dar actualizează în sine acele puteri ale Trupului lui Hristos care sunt mai potrivite cu însuşirile lui, dar în solidaritate cu ceilalți. Astfel, prin Sfânta Împărtășanie, act de supremă iubire, omul are acces la asemănare şi identitate, după participare, cu Dumnezeu; Sfânta Împărtășanie este arvună a vieţii viitoare[320].

În acest mod complex de a înţelege şi a experia ritualul euharistic, descoperim sensurile lui ascunse prin despătimire, asceză şi viaţă virtuoasă, dar, mai ales, faptul că realismul divin eshatologic îmbracă în Sfânta Liturghie haina simbolului. Astfel, celebrarea euharistică, ca eshatologie realizată, dar în curs de împlinire, ca *„umplere a lumii de sus”*, nu poate fi astfel experiată, în toată profunzimea ei, decât de cei care şi-au subţiat simţurile prin asceză şi s-au configurat prin har după chipul lui Hristos. Biserica, fiind o imagine a lumii, privită atât din interior, cât şi din exterior, vorbeşte, într-o manieră simbolică, despre realitatea crească şi celebrarea ei liturgică eshatologică. La baza simbolismului liturgic epifanic stă realitatea obiectivă a Patimii de viaţă făcătoare.

Părintele D. Stăniloae realizează o fericită sinteză speculatv-teologică a principalelor teme şi motive a celor mai importanți teologi patristici, neopatristici şi moderni. Simbolismul liturgic este la Părintele Dumitru Stăniloae mai mult o preînchipuire decât o iconizare, împărtășind, cu precădere viziunea mistică a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Funcţia principală a simbolului liturgic nu este de a crea „emoţii”, de a pune în scenă evenimente istorice trecute, ci să dea mărturie despre prezenţa lui Dumnezeu în fiecare act sacramental.

Simbolul este mediul de întâlnire prin credinţă a omului cu Dumnezeu este posibilitatea de accedere spre împărăţia veşnică şi un mijlocesc de pregustare a fericirii ei, încă din această viaţă. Toate actele cultice au valoare în planul ascetic şi în cel eshatologic, culminând în

[319] *Ibidem*, p. 24.
[320] Pr.Prof. Dr. D.Stăniloae, *op. cit.* p. 316.

împărtăşirea dumnezeiască cu preacuratele şi de viaţă făcătoare taine şi aducând identitatea şi comuniunea asemănării după participare cu Dumnezeu[321]. Simbolismul euharistic nu este un anti-realism. Simbolismul şi realismul euharistic, nu numai că nu se exclud reciproc, ci se cheamă unul pe altul. Realitatea tainică euharistică este semn al unei plenitudini viitoare. Îndumnezeirea, pe care Taina o operează sacramental în noi, anunţă unirea deplină cu Dumnezeu în veacul viitor.

[321] *Ibidem,* p. 399.